

Komunistų partijos ideologinė apologetika slopinant lietuvių tautos pasipriešinimą (1944–1953 m.)*

Kultūra, dvasinės ir moralinės vertybės yra neišsenkamas šaltinis, kuris amžiais gaivino lietuvių tautą ir teikė jėgų kovoti su visais, kurie kėsinosi sunaikinti jos valstybingumą ir nuslopinti laisvės siekius. Lietuvą įtraukus į SSRS sudėtį, buvo siekiama sunaikinti visa, kas priminė laisvės ir Nepriklausomybės metus. Dar 1941 m. gegužės 21 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą „Dėl biustų-paminklų nugriovimo muziejaus skvere“. Švietimo liaudies komisariatui buvo pavesta nugriauti generolo Silvestro Žuko-Žukausko, „aršaus reakcionieriaus, kovojusio prieš Raudonąją armiją“, Vlodo Putvio-Putvinskio, „Šaulių sąjungos vado, reakcionieriaus“, karininko Antano Juozapavičiaus ir kareivio Povilo Lukšio, žuvusių „kovose su Raudonąja armija“¹, biustus Kauno karo muziejaus sodelyje.

Pradėtą tautos dvasinio gyvenimo ir identiteto naikinimą nutraukė karas. Bet, vos tik režimas buvo atkurtas, 1944 m. vėl pareikalauta rodyti daugiau budrumo „kovoje su buržuazine nacionalistine ideologija“², sparčiau naikinti tautos kultūrą. A. Sniečkus piktinosi, kad „daugelyje Lietu-

vos miestų tebestovi buržuazinės Lietuvos laikais pastatyti paminklai“, kurie, anot jo, „neturi nieko bendro su lietuvių tautos istorija ir kultūra, kurie atvaizduoja kovą su tarybine santvarka, su liaudimi“. LKP(b) CK Agitacijos ir propagandos skyriui buvo paliepta kuo greičiau parengti Lietuvos istorinės praeities paminklų naikinimo planą³. Partinėms organizacijoms buvo nurodyta derinti administracines represines priemones ir politinį masinį darbą⁴. LKP(b) Kauno miesto komiteto sekretoriaus Konstantino Gabdanko 1946 m. spalio 17 d. rašte LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui „Dėl lauko paminklų ir skulptūrų Karinio istorinio muziejaus sode“ sakoma, kad Kauno karo muziejaus sodelio paminkluose pavaizduoti Petras Vileišis, Jonas Basanavičius, Maironis, Simonas Daukantas, Vincas Kudirka apibūdinami kaip žmonės, kovoję „už Lietuvos buržuazinį savarankiškumą“, kas „carinio režimo ir prūsų reakcijos sąlygomis buvo dėsningas ir pažangus reiškinyš“. Dabar, kraštą sovietizuojant, kovą už laisvę įamžinimas kėlė režimui nerimą, nes tai

* Ši publikacija – žurnale „Genocidas ir rezistencija“ (2004, Nr. 2 (16) ir 2013, Nr. 1 (33) autoriaus skelbto straipsnio „Komunistų partijos ideologinė apologetika slopinant lietuvių tautos pasipriešinimą (1944–1953 m.)“ pabaiga.

asocijavosi su kvietimu į kovą su naująja okupacija. Komunistų partijos miesto komitetas siūlė „paminklus nuimti nuo postamentų“ ir vietoj jų „pastatyti paminklus Didžiojo Tėvynės karo didvyriams“⁵. Taip pat buvo raginama nugriauti Laisvės, Knygnešio ir kitas skulptūras. Vietoj jų turėjo atsirasti paminklai komunistų partijos vadovams, raudonarmiečiams ir kt.

Visoje Lietuvoje su barbarišku aršumu buvo naikinami Nepriklausomybės laikų paminklai ir vietoj jų statomi šlovinantys sovietų santvarką. Tai kėlė dar didesnę žmonių neapykantą režimui. Kaip žmonės reagavo į tokių paminklų atsiradimą, rodo sovietų saugumo surinkti atsiliepimai apie Vilniuje 1952 m. pastatytą Vladimiro Lenino paminklą. MGB surinkti laišakai ir nugirstų pokalbių užrašai rodo, kad žmonės jaudinosi dėl naikinamo tautos kultūrinio ir istorinio paveldo. MGB užfiksuotame Architektūros valdybos prie LSSR Ministrų Tarybos darbuotojo Urbono pokalbyje sakoma: „Štai, žiūrėk, kokia pas mus tvarka. Jie nori viską perdaryti savaip, apdoroti viską rusiškai. Architektu sėdi kažkoks Mikučianis, kuris stengiasi sunaikinti viską, kas lietuviška. Tokią gatvę, tokį žinomą lietuvių kunigaikštį pakeičia, o šį savo [pasakė partijos ir sovietinės vyriausybės vadovo vardą] visur kiša, kaip man atrodo, jo netgi negerbia.“ Toliau MGB nurodo, jog rašytojas Petras Vaičiūnas 1952 m. liepos 21 d. kalbėjo: „Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Naumovas pareiškė: „Velniop jų kunigaikščius ir jų vardo gatves.“ Taip buvo pasakyta apie visiems slogų išpūdį padariusį Gedimino prospekto pavadinimo pakeitimą, nes „Gediminas kaip miesto įkūrėjas vertas didesnės pagarbos.“ Studentė Silva Žalūnytė laiške giminaičiams rašė: „Šią dieną man buvo didelis smūgis, ne mažiau negu išpūdis. Būtent tai, kad partijos CK pirmasis sekretorius kalbėjo prieš liaudies masę rusiškai. Tuo studentai pasipiktino. Taip

pat sudavė smūgį nacionaliniams jausmams Gedimino gatvės pakeitimas Stalino prospektu. Tai mūsų istoriniai paminklai ir didvyriai. [...] Savo širdies gilumoje jaučiu skausmą.“⁶

Tokio pat likimo sulaukė ir knygos. Nacių okupacijos metais pasipriešinimo organizacijos sukaupė ir išleido daug dokumentinės medžiagos, demaskuojančios sovietų režimo nusikaltimus 1940–1941 m. Sugrįžę iš evakuacijos, LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus, LSSR LKT pirmininkas M. Gedvilas, LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius ir LSSR vidaus reikalų liaudies komisaras J. Bartašiūnas 1944 m. spalio mėn. išsiuntinėjo direktyvą LKP(b) apskričių komitetų sekretoriams, vykdomųjų komitetų pirmininkams, NKGB ir NKVD apskričių viršininkams, kurioje nurodė: „Vokiečių okupacijos metais Lietuvos SSR teritorijoje buvo daug platinama fašistinės ir kitos antitarybinės literatūros (knygų, lapelių, plakatų, laikraščių). Šią literatūrą iki šiol turi gyventojai, ji yra kai kuriose mokyklose, įstaigose ir organizacijose, be to, kai kurie nerūpestingi vadovai šią literatūrą naudoja raštvedyboje, taip norint ar nenorint ją platinti. Partiniai ir tarybiniai organai vietose nesiima priemonių šios priešiškos literatūros išėmimui ir ji laisvai sklinda tarp gyventojų. Tokį reiškinį laikome politiškai žalingu ir neleistinu, siūlome Jums atkreipti į tai ypatingą dėmesį ir priimti reikiamas priemones kuo skubiausiam nurodytos literatūros išėmimui pas gyventojus, mokyklose, įstaigose ir organizacijose, uždrausti asmenine vadovų atsakomybe naudoti raštvedyboje, įpakavimui ir t. t. Asmenis, laikančius ir platinančius žalingą literatūrą, traukti griežton atsakomybėn.“⁷

1945 m. iš bibliotekų fondų išimtos 3 741 233 knygos, iš jų 3,5 mln. buvo iš-

leistos nacių okupacijos metais⁸. 1945 m. LKP(b) CK išsiuntinėjo apskričių komitetams naują direktyvą, kurioje nurodoma, kad paskirti Glavlito įgaliotiniai pirmiausia privalo organizuoti visų bibliotekų ir knygynų valymą, atidėdami, jų nuomone, išimtiną iš fondų literatūrą ir periodiką, atidėtos literatūros sąrašus pristatydami tvirtinti Glavlitui, o gavę jo leidimą išimti tą literatūrą iš bibliotekų ir knygynų⁹.

Bibliotekos turėjo tapti komunistų partijos atramos punktais naikinant tautos identitetą, skleidžiant komunistinę ideologiją ir vykdant politines kampanijas. 1945 m. prie LSSR Ministrų Tarybos buvo sudarytas Kultūros švietimo įstaigų komitetas (pirmininkas A. Guzevičius), o prie jo įsteigta Bibliotekų valdyba, turėjusi būti „vadovaujančiu ir organizaciniu metodiniu centru respublikos bibliotekų darbe“. Respublikoje buvo apie 1 000 valstybinių, kooperatinių, profsąjungų ir kitų žinybų bibliotekų¹⁰. Pradėta masiškai tikrinti jų fondus ir šalinti Nepriklausomoje Lietuvoje išleistas knygas¹¹. Antai patikrinus Rokiškio apskrities Juodupės biblioteką nustatyta, kad didesnę jos fondo dalį sudaro „mažai vertingos ir beidėjinės buržuazinių lietuvių ir kitų autorių knygos. Tarybinės literatūros bibliotekoje tik 40–45 knygos.“¹² Informacijos autorius stebisi, kad pastarosios knygos guli lentynose niekieno neskaitomos. Tikrintojas pažymi, kad panaši padėtis ir kituose valsčiuose – bibliotekose beveik nėra sovietinės literatūros, visai nėra politinių knygų, bibliotekų fondai valomi paviršutiniškai¹³. Kaip ir dera tam metui, buvo privaloma rasti ir pavyzdžių, rodančių politinį aktyvumą, domėjimąsi politine literatūra. Rokiškio miesto bibliotekoje buvo rastas skaitytojas Ignas Baltonis, naujakuris, perskaitęs 50 „pažangių“ grožinės literatūros rašytojų knygų ir politinės literatūros, J. Stalino, V. Lenino ir kitų politinius kūrinius. Toks politinis skaitytojo aktyvumas kelia

abejonių. Dažnai patys bibliotekų darbuotojai surašydavo į skaitytojų formuliarus reikiamas knygas. 1946 m. iš Lietuvos bibliotekų ir knygynų buvo išimta 42 731 egz. knygų¹⁴. 1945 m. pabaigoje kaimo bibliotekų fondą sudarė 503 tūkst. egz. knygų, iš jų 200 tūkst. egz. – politinė ir propagandinė literatūra (daugiausia V. Lenino, J. Stalino veikalai ir proginės kalbos), rinkimų nuostatai, SSRS ir LSSR konstitucijos, 40,4 tūkst. egz. – vaikų knygos¹⁵.

Dalis iš fondų išimtų knygų buvo sunaikintos, kitos atiduotos steigiamiems prie Mokslų akademijos, Kauno ir Vilniaus universitetų, taip pat Kauno respublikinės bibliotekos ir Knygų rūmų spec. fondams¹⁶. Spec. fonduose buvo saugoma Nepriklausomoje Lietuvoje ir nacių okupacijos metais išleista literatūra, laikraščių komplektai, lapeliai lietuvių ir rusų kalbomis. Ši literatūra plačiam skaitytojų ratui tapo neprieinama. Vėliau ją imta naudoti organizuojant politines kampanijas prieš pasipriešinimo judėjimą. Vienas gausiausių spec. fondų buvo sukauptas Partijos istorijos institute, kuris 1953 m. rugpjūčio 21 d. kreipėsi į LKP CK pirmąjį sekretorių A. Sniečką su prašymu leisti kaupti ir tautinio pagrindo bei užsienyje veikiančių pasipriešinimo organizacijų literatūrą (lapelius, laikraščius ir kt.). Šiame rašte sakoma, kad „seniai pribrendo laikas ne tik rinkti, bet ir gerai susipažinti su ta pagrindine literatūra“, nes „reikia gerai pažinti priešą, žinoti jo argumentus, ideologinės kovos priemones“¹⁷. Tokiam siūlymui pritarė Vidaus reikalų ministerija. Joje po įvykdytų represijų buvo susikaupę daug panašios literatūros, kartais ji buvo naudojama ministerijos veikloje. Taip pat buvo pasiūlyta archyvuose peržiūrėti nacionalistinių organizacijų narių tardymo bylas, parengti pažymas apie sunaikintas pagrindines organizacijas ir su kai kuriais bylomis supažindinti propagandinius darbus rengiančius mokslinius darbuotojus.

Priėjimas prie šios medžiagos buvo griežtai ribojamas, kad ji „nebūtų panaudota anti-valstybiniais tikslais“¹⁸.

Nors Glavlitas dėjo daug pastangų pašalinti iš bibliotekų valdžios nepageidaujamas knygas, šis darbas buvo dirbamas per lėtai. 1949 m. bibliotekas tikrino Glavlitas. Šios įstaigos rašte nurodoma, kad cenzūros organai 1949 m. iš bibliotekų išėmė 133 tūkst. antisovietinių knygų¹⁹. Kartu daroma išvada, jog kai kurios įstaigos, bibliotekos, knygų prekybos organizacijos ir leidyklos neskiria reikiamo dėmesio, kad joms priklausančiuose fonduose nebeliktų žalingos ir pasenusios literatūros. Šių įstaigų vadovai kaltinami susitaikėliškumu, nes „pavaldžios jiems bibliotekos ir toliau lieka, tarybų valdžios nuomone, politiškai žalingos literatūros, ne tik svetimos komunistinei pasaulėžiūrai, bet ir tiesiogiai priešiškos tarybinei santvarkai, platinimo šaltiniu“. Daug tokios literatūros rasta Vilniaus ir Kauno universitetuose. Tarp tų knygų nemažai buvo kūrinių užsienio kalbomis. Antai Mokslų akademijos bibliotekoje rasta literatūros vokiečių kalba. Kartu Glavlitas priekaištavo, kad blogai saugoma jau išimta iš fondų literatūra.

Knygų naikinimo kampanijos palietė ir knygų prekybos organizacijas, antikvarinius knygynus. Kai kurių Kauno knygynų sandėliuose buvo rasti ištisi tautinio turinio knygų tiražai (pvz., per 3 000 Joano Korčinskio knygos „Vytautas Didysis“, kuri „grynai nacionalistinė ir iškraipanti istoriją“, egzempliorių, Levo Karsavino „religinė mistinė knyga „Apie asmenybę“). Glavlitas prašė LKP CK nurodyti visoms ministerijoms ir žinyboms, kurioms priklauso bibliotekos, kad jose per trumpiausią laiką nebeliktų politiškai žalingų ir pasenusių knygų. Buvo atkreiptas vadovų dėmesys, kad jie atsako už politinę padėtį savo įstaigų bibliotekose. Glavlitas reikalavo įpareigoti Lietuvos knygų prekybos vadovus tuoj pat sunaikinti visus pasenusių knygų

sandėlius ir jokių būdu neleisti, kad į prekybą pakliūtų politiškai žalingų, santvarkai ideologiškai svetimų leidinių²⁰.

Glavlitas niekada nemažino dėmesio ideologiniam bibliotekų fondų švarinimui ir, radęs uždraustos literatūros, reikalavo ją tuojau pat išimti iš fondų. 1952 m. pabaigoje Lietuvoje buvo 5 343 bibliotekos ir 3 054 pirkios-skaityklos. Tais metais Glavlitas išėmė iš fondų 9 926 pavadinimų knygas, pačios bibliotekos išėmė 11 818 pavadinimų knygų, tad iš viso iš bibliotekų išimtos 21 744 pavadinimų knygos. Glavlito ataskaitoje teigiama, kad cenzūros uždraustos knygos iš esmės jau pašalintos iš bibliotekų, tačiau jos guli suverstos įvairiose patalpose. 1952 m. iš knygynų buvo pašalintos 31 023 knygos²¹. 1954 m. Glavlitas patikrino net komunistų partijos komitetų bibliotekas ir taip pat pareikalavo pašalinti iš jų kai kuriuos draudžiamus leidinius²². Daugiausia tai buvo J. Stalino represuotų sovietinių veikėjų raštai.

Pašalintas knygas bibliotekų lentynose pakeitė sovietinės knygos: Michailo Šolochovo „Tykūsias Donas“, Vandos Vasilevskajos „Vaivorykštė“, Dmitrijaus Furmanovo „Čiapajevas“ ir kt. Pagrindinė leidyklų produkcija buvo V. Lenino ir J. Stalino veikalai, jų proginės kalbos, rinkimų nuostatai, SSRS ir LSSR konstitucijos. Masiniais tiražais buvo leidžiama propagandinė literatūra. 1946 m. birželio 1–lapkričio 15 d. LSSR valstybinės leidyklos išleido 81 politinės, grožinės ir pedagoginės literatūros knygą lietuvių kalba bendru 1 317 000 egz. tiražu. „Draugo Stalino kalba Maskvos Stalino rinkiminės apygardos priešrinkiminiame rinkėjų susirinkime“, „SSRS Konstitucija“ ir „Rinkimų į SSRS Aukščiausiąją Tarybą nuostatai“ išleisti 50 tūkst. egz., „VKP(b) istorijos trumpasis kursas“ ir „Draugo Stalino pranešimas dėl SSRS Konstitucijos projekto“ – 30 tūkst. egz., „Lietuvos SSR Konstitucija“ – 50 tūkst. egz.

(liet. k.) ir 10 tūkst. egz. (rus. k.) tiražu²³. Daugiatūkstantiniais tiražais išleisti propagandiniai leidiniai dūlėjo bibliotekų ir knygynų lentynose. Vienu kitu jų egzemplioriumi pasinaudodavo nebent komunistų partijos propagandistai. Panašių leidinių gal būtų buvę leidžiama ir daugiau, bet trūko popieriaus, o jam gaminti – elektros. Šalinant iš bibliotekų tautinio turinio knygas, buvo tikimasi pakeisti dvasinį žmonių, ypač jaunimo, gyvenimą, išdildyti iš jų sąmonės tautos istoriją.

Vienas galingiausių veiksnių, padedančių išlaikyti tautos identitetą, – šalies istorija. Algirdas Julius Greimas rašė: „J. Basanavičiaus karta padarė nepaprastą atradimą: ji surado Lietuvos istoriją. Amžiuose sustingusiai tautai duodama praeitį, ji sukėlė nepasitenkinimą dabartimi ir atidengė naują, plačią perspektyvą – ateitį; ir iš statiško sustingimo pakilusi tauta virto istoriška bendruomene: ėmė gyventi Istorijoje, kurti istoriją.“²⁴ Pokaryje tautinės sąmonės ugdymas, patriotiškumo stiprinimas tapo svarbia pasipriešinimo judėjimo dalimi kovojant su okupacine valdžia, siekiant atkurti Lietuvos valstybingumą. Tai suprato ir sovietinės ideologinės struktūros. Jos dėjo nemažai pastangų ne tik kad sunaikintų tautos kultūrą, bet ir nuslėptų, falsifikuotų istoriją. Norint iš tautos atminties ištrinti ir XIX a. tautinį atgimimą, ir apskritai istorinę praeitį, vietoj to buvo brukama komunistinio judėjimo istorija. Nuo pat pirmųjų okupacijos dienų buvo ieškoma, kaip tai kuo greičiau padaryti. Dar 1941 m. vasario 21 d. VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinis Lietuvoje Nikolajus Pozdniakovas kreipėsi į VKP(b) CK vadovus V. Molotovą, A. Andrejevą ir G. Malenkovą su įžūliai pavadintais lietuvių tautos kultūros sovietizavimo pasiūlymais „Dėl lietuvių

liaudies kultūros atgimimo“²⁵. Dokumente ryškiai atsiskleidė lietuvių kultūros ir istorijos naikavimo kryptys ir būdai. Šiuose pasiūlymuose nurodoma, kad „per praėjusį laikotarpį bandėme pavesti kai kuriems lietuvių inteligentijos atstovams išsiaiškinti lietuvių liaudies istorinę praeitį, t. y. nustatyti etapus ir asmenis, kurie turėtų būti atspindimi ir pabrėžtini. Tačiau bandymas nepavyko, nes tarp inteligentų dar stiprus individualistinis požiūris vertinant istorinę praeitį. Tai faktas, kurio reikia paisyti. Kartu egzistuoja ir kitas faktas – inteligentijos atstovai (tarp jų ir tie, kurie praeityje supo Nuolatinę atstovybę). Iš jų pasisakymų jaučiama, kad jie norėtų sovietiniais laikais pagerbti atminimą Gedimino, Vytauto ir kt. istorinių asmenybių, kurių veikla buvo susijusi su didžiąja Lietuvos valstybe iš vienos pusės (o Vytautas, kaip žinome, atėjo iki Juodosios jūros!) ir kova su Lenkija – iš kitos. Dabartinė respublikos vadovybė negali kvalifikuotai išsiaiškinti lietuvių liaudies istorinės praeities. Todėl ji vengia šios problemos ir daugelyje lietuvių miestų vis dar yra Gedimino, Vytauto ir kt. gatvės. (Nėra tikrumo dėl neigiamo arba teigiamo požiūrio į juos.) Rezultatas – užburtas ratas: reikia (ir tuoj pat) į lietuvių liaudies istoriją įtraukti tarybinę naują, bet respublikoje nėra kadry, kurie sugebėtų tai padaryti.“ N. Pozdniakovas reikalavo, kad SSRS mokslų akademija kuo greičiau pateiktų „tarybinę lietuvių liaudies istorinės praeities įvertinimą“, SSRS tautų istorijos vadovėlis būtų papildytas Pabaltijo tautų istorija, kad būtų sukurti bent du filmai: vienas iš praeities, kitas iš dabartinio gyvenimo, spaudoje sistemingai būtų skelbiami lietuvių liaudies istorijos straipsniai apie jos didvyrius, Suvorovo tipo karvedžius ir t. t.²⁶ VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdyba pritarė N. Pozdniakovo siūlymams „Dėl Pabaltijo tarybinių respublikų liaudies istorijos marksistinių darbų sukūrimo“²⁷.

Tačiau prasidėjus karui šiems siūlymams nebuvo lemta išsipildyti. Tik po karo vėl grįžta prie istorijos sovietizavimo klausimų.

1944 m. gegužės mėn. VKP(b) CK sukvietė istorikų pasitarimą SSRS ir nacionalinių respublikų istorijos rašymo klausimais. Jame buvo pabrėžta, kad būtina kurti bendrą SSRS istoriją. Lietuvos istorija kaip tokia turėjo išnykti. Komunistų partijos ideologai stengėsi Lietuvos istoriją paversti SSRS istorijos dalimi. 1949 m. įvykusiame LKP(b) VI suvažiavime J. Žiugžda aimanavo, kad „iki šiol, pavyzdžiui, nepradėta marksistiškai nušviesti paskutinių XIX amžiaus dešimtmečių buržuazinio nacionalinio judėjimo, kurio pradžia tradiciškai siejama su laikraščio „Aušra“ pasirodymu spaudoje (1883 m.). Buržuazinė literatūrologija ir buržuazinė istoriografija idealizavo šį judėjimą, vaizdavo jį neklasiniu ir bendranacionaliniu“. Toliau kalbėtojas aiškino, kad „buržuazinės-nacionalistinės koncepcijos, susijusios su buržuaziniu nacionaliniu judėjimu, su „Aušros“, Basanavičiaus, Kudirkos ir kt. vardais, reikiiasi ir dabar, aktyviai palaikomos jų buržuazinio-nacionalistinio pagrindžio. Visgi iki šiol nei Literatūros institutas, nei Istorijos institutas šių klausimų neišryškino ir nenušvietė, neišaiškino jų vaidmens lietuvių liaudies ir lietuvių literatūros istorijoje.“²⁸ Vertinant praeities tautinio atgimimo veikėjus turėjo būti pabrėžiama jų veiklos ir kūrybos „reakcinė pusė“, tuo pasmerkiant juos ir patį atgimimo judėjimą. Vietoj šių ir Lietuvos valstybingumo kūrėjų turėjo būti iškeliami komunistinio judėjimo ir sovietų režimo rėmėjai. Tautinį identitetą puoselėjančią istoriją buvo reikalaujama pakeisti klasių kovos, sovietinio internacionalizmo propaganda. Specialiai parenkant ir interpretuojant istorijos faktus, vienus jų iškelti, kitus – nutylinti ar net falsifikuojant, skleidžiant mitus apie „amžiną rusų ir lietuvių tautų draugystę“, buvo įrodinėjama, kad „didžioji rusų tauta“

visados gynė lietuvių tautos interesus ir kad tautos kelias – tik su „didžiąja rusų tauta“. Kiekvienas nukrypimas nuo šios linijos buvo laikomas „buržuazinio nacionalizmo“ apraiška. „Mes turime atsiminti, kad iki šiol lietuvių liaudies istoriją, lietuvių literatūros istoriją rašė buržuaziniai nacionalistai ir kad mums iškyla uždavinys apvalyti lietuvių liaudies istoriją nuo nacionalizmo ir šovinizmo, parašyti naują, teisingą lietuvių liaudies istoriją.“²⁹

Pernelyg lėtas Lietuvos istorijos sovietizavimas netenkino partinių struktūrų. 1951 m. liepos mėn. LKP(b) CK kreipėsi į VKP(b) CK raštu, kuriame išdėstė būtinybę paspartinti „Lietuvos istorijos ir revoliucinio judėjimo Lietuvoje istorijos tyrinėjimus“ ir kuo skubiau parengti Lietuvos istorijos vadovėlį. Tačiau, kaip nurodoma šiame dokumente, trūkstant „kvalifikuotų marksistinių pajėgų Lietuvos SSR mokslų akademijos Istorijos institute ir IMELo filiale prie LKP(b) CK“ šis darbas lėtai judėjo į priekį. Nepasitikint Lietuvos mokslo darbuotojais, buvo prašoma, kad SSRS mokslų akademija paskirtų Lietuvos SSR mokslų akademijos Istorijos instituto direktoriaus pavaduotoją „iš žymiausių istorikų marksistų“, pasiūlytų konsultantą Lietuvos istorijai parengti. Taip pat buvo prašoma įpareigoti Markso-Engelso-Lenino institutą prie VKP(b) CK komandiruoti konsultantą Lietuvos revoliucinio judėjimo istorijai parengti, skirti IMEL filialui prie LKP(b) CK daugiau etatų. Taip pat buvo prašoma lešų J. Stalino ir V. Lenino veikalų vertimui spartinti³⁰.

Rengiamose publikacijose iš esmės buvo keičiamas istorijos vertinimas. Visa agresyvi rusų carų politika buvo laikoma pažangiu reiškiniu. Komunistinio judėjimo istorijoje pasižymėję vietiniai veikėjai buvo nutylimi. Nuosekliai buvo naikinama tautos kultūra ir istorija. Režimui priimtina tautinės kultūros ir istorijos dalis turėjo tapti politinės ir ideo-

loginės integracijos priemone, prisidedančia prie to, kad būtų visiškai sunaikintos Lietuvos valstybingumo idėjos.

Ir taip jau sovietų režimo koneveikiami rašytojai, kultūros veikėjai sulaukė naujo puolimo 1946 m. priėmus VKP(b) CK nutarimą „Dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“. Jame buvo reikalaujama garantuoti „aukštą idėjinį ir meninį kūrinių lygį“, neleisti leidiniuose publikuoti nepageidaujamiems literatams ir žurnalistams. Po šio nutarimo buvo priimti kiti VKP(b) CK nutarimai: „Dėl dramos teatrų repertuaro ir priemonių jam pagerinti“, „Dėl kino filmo „Didysis gyvenimas“ ir kt. VKP(b) CK nutarimai literatūros ir meno klausimais buvo nukreipti prieš bent minimalią galimybę pasirinkti kūrinio temą ir formą, kas buvo leidžiama karo metais susilpnėjus partinės biurokratijos kontrolei. Pagrindiniu priimtų nutarimų komentatoriumi Maskvoje tapo A. Ždanovas, o Lietuvoje – LKP(b) CK ideologijos sekretorius K. Preikšas.

Savo nutarimais literatūros ir meno klausimais komunistų partija pradėjo plačią kampaniją prieš Vakarų kryptis dailėje, literatūroje ir muzikoje. Rusų menininkai buvo kaltinami antitarybiškumu, socialistinio realizmo ignoravimu ir per dideliu pesimizmu, o lietuviai, be to, dar buvo ujami ir dėl „buržuazinio nacionalizmo, Lietuvos istorinės praeities garbinimo, buržuazinės ideologijos ir jos įtakos skleidimo literatūros, meno, mokslo kūriniuose“. K. Preikšas 1946 m. kalbėjo: „Nors jų [rašytojų. – J. R. B.] pareiga kaip tik nuvainikuoti buržuazinę Lietuvą, parodyti darbo žmonėms ją be kaukės, kuria stengėsi dangstyti savo laiku smetoniniai melagiai, kuria dabar stengiasi dangstyti buržuaziniai nacionalistai. Kai kurie poetai, būdami priešingi tarybinei

santvarkai, skleidžia nevirtę, migdo, liūliuoja mūsų jaunimą. Tie poetai ne tik nepadeda auklėti mūsų jaunuolių žvaliais, pasitikinčiais savo jėgomis, kurie būtų pasiryžę kovoti ir net gyvybę paaukoti dėl savo socialistinės Tėvynės – Tarybų Sąjungos, pasiryžę ją nenuilstamai stiprinti, o priešingai – šie poetai stengiasi savo kūriniais demoralizuoti jaunimą. Tai jie skleidžia nusiminimą, dvasios smukimą.“ Poetas Antanas Miškinis už eilėraščių „Ruduo“, paskelbtą „Pergalės“ žurnale, buvo apšauktas A. Smetonos ir jo režimo garbintoju, sovietų santvarkos šmeižiku, šaukiančiu į nirvaną, sustingimą ir pasyvumą: „Jis dvasiškai nuginkluoja mūsų jaunimą, stumia į šalį nuo pažangos, nuo amžino nenuilstamo kūrybinio ieškojimo, nuo nenuilstamos kovos už tobulesnę, gražesnę žmogaus ateitį. Jis stengiasi nustelbti jaunimo sąmonėje kaip tik tuos bruožus, kuriuos mūsų partija stengiasi ugdyti. Kyla klausimas, kam mums reikalinga tokia poezija?“³¹ Rašytojams, meno kūrėjams K. Preikšas nurodinėjo, kad negana būti komunistu ar laikytis komunistinių pažiūrų, – būtina iki menkiausių detalių atskleisti partijos liniją. Daug priekaištų sulaukė poetas Eduardas Mieželaitis. Buvo sakoma, kad jis, nors yra partijos narys, „įklimpo nacionalistinėje pelkėje iki pat ausų ir atsistojo į antitarybinį kelią“. Būdamas „Jaunimo gretų“ žurnalo redaktoriumi, E. Mieželaitis smerkė nepartinį rašytoją Butkų Juzę už pernelyg tarybiškus ir politiškus eilėraščius. „Jis netgi dar iki šiol nešioja partinį bilietą“, – baisėjosi K. Preikšas. Dailininkas Justinas Vienožinskis buvo pasmerktas už paveikslą „Raudonoji gurguolė“, nes, anot K. Preikšo, „iš esmės tai buvo pasityčiojimas iš raudonosios gurguolės ir valstiečių“. J. Vienožinskis esą „suižulėjo tiek, kad barė dailininkus, sąžiningai dirbančius su tarybų valdžia, vadino juos išdavikais, išsigimėliais ir netgi mėgino kai kuriuos sumušti“³².

Sovietinių apologetų kritikos taikiniu tapo ir lietuvių literatūros klasikų kūriniai. „Tik politinio budrumo atbukimu, tik nepakankamu politiniu budrumu galima paaiškinti tą faktą, kad vis dar nekritikuojama buržuazinė nacionalistinė ideologija, kuria negali būti neužkrėsta didelė dalis grožinės literatūros, Lietuvos istorijos darbų ir visos senosios Lietuvos kultūrinis paveldas. Visas senas kultūros paveldas iš esmės kol kas priimamas nekritiškai, iš jo neatrenkama viskas, kas vertinga ir pažangu, ir neatmetama, nekritikuojama viskas, kas reakcinga. Buržuazinė nacionalistinė ideologija dargi prasiskverbia į kai kurias neseniai išleistas knygas. Partinės organizacijos nepakankamai demaskuoja personaliai buržuazinės ir buržuazinės nacionalistinės ideologijos nešėjus, neaštriai, kaip tai priklauso bolševikams, reaguoja į klaidingas kai kurių darbuotojų pažiūras“³³, – buvo skelbiama 1945 m.

Valstybinei leidyklai pradėjus leisti lietuvių rašytojų kūrybinį palikimą, jos vadovybė buvo apkaltinta, kad „neatsakingai ir neprincipingai pasielgė“, „parodė politinio budrumo nebuvimą, tapo prieglobsčiu politiškai abejotiniems ir priešiškiems elementams“, kurie „prisidengiant praeities rašytojų kūrinių leidimu pratempdavo svetimą nacionalistinę ideologiją“. Leidyklai buvo priekaištaujama, kad be komentarų išleido Lazdynų Pelėdos kūrinių rinktinę, Motiejaus Valančiaus „Palangos Juzė“ ir kitus kūrinius, kuriuose liko nemažai „reakcinių pažiūrų ir religinių prietarų“. Gabrielės Petkevičaitės kūrinių rinktinė buvo išleista „su idealizuota autorės biografija“. Be to, rašytojos gyvenimo ir literatūrinės veiklos raida pavaizduota, anot kritikų, neatsižvelgiant į klasių santykius, rašytojai „be jokio pagrindo priskiriamos socialistinės pažiūros“. Tokios nuostatos atspindi komunistinių struktūrų siekį falsifikuoti istorinę tautos praeitį ir kultūros palikimą, pajungti juos ideologi-

niams siekiams. Leidžiami kūriniai turėjo atspindėti sovietinę leksiką. Pasirodžius Žemaitės kūrinių rinktinei, ideologijos sergėtojams užkliuvo, kad leidėjai ir redaktoriai, „prisidengę liaudiškumo kaukę“, atkūrė Žemaitės kalbą, „išmargino ją prievartinio feodalinio-bažnytinio palikimo žodžiais“, o Kauno „Tarybų Lietuva“ ir docentas Ričardas Mironas netgi bandė „pagrįsti šį antimokslinį kalbinį eksperimentą“. Buvo kritikuojamas ir Lietuvių kalbos institutas, kurio išleistame „Lietuvių kalbos žodyno“ antrajame tome pilna „reakcinės, klerikalinės frazeologijos. Tuo tarpu žodyne nesurado sau vietos šiuolaikinė kalba.“³⁴

Iš literatūros paveldo buvo šalinama viskas, kas priminė kovą už laisvę net ir carizmo laikais. Pasirodžius Prano Vaičiūčio kūrinių rinktinei, kurioje atsispindi lietuvių tautos geresnio gyvenimo ir laisvės siekis, buvo užsipulti leidėjai ir kritikuojami eilėraščiai, kuriuose poetas atskleidė tautos nepasitenkinimą socialine santvarka ir carine priespaulde. Sovietinių ideologų nuomone, tautos kova su carizmu daugelyje rinktinės vietų pinasi su „skiepijimu žvėriškos neapykantos ir paniekos didžiai rusų tautai, kuri vaidino lemiamą vaidmenį išsivaduojamajame Rusijos tautų sąjūdyje“. Režimą siutino, kad kai kuriuose eilėraščiuose („Išgama“, „Laiminga saulutė į vakarus leidos“, „Darželių rūtų išdabinus“, „Augo liepelė“, „Tikėjimas krikšto dailiai šviečia“, „Vonsiachini“) kalbama apie „maskolių priespaudą aplamai“ ir kad poetas daug kur mini „baisiąją Siberiją“, į kurią, iš „jo žodžių sprendžiant, tariamai siunčiami tik lietuviai“. Didžiulę politinę grėsmę sovietiniai kritikai įžiūrėjo eilėraštyje „Išgama“, kuriame autorius motinos klausia: „Kam ruskio bjaurėtis neišmokinai?“ Buvo sakoma, kad P. Vaičiūtis eilėraščiuose regi tik lietuvių kovą su rusais ir „visai nepastebi bendro išsivaduojamojo mūsų šalies darbo žmonių sąjūdžio“. Todėl net daugelyje tų ei-

lėraščių („Yra šalis, kur upės teka“, „Sonetas“, „Kada kryžiuokas užkariavo“, „Žalgirio kova“, „Pavasaris“ ir kt.), kuriuose jis neskelbia neapykantos rusų tautai, apdainuojama „Lietuva virš visa ko, Lietuva be klasių kovos, Lietuva be sąjungininkų ir vadovų kovoje su carizmu“. P. Vaičičiaus kūryboje buvo pastebėta ir „neapykantos lenkų tautai, užmaskuoto bei atviro nacionalizmo raugo kupini visi P. Vaičičiaus eilėraščiai, įdėti jo „Raštų“ pirmame tome („Tėvynės meilė“), antrame, kur propaguojama „Lietuva nuo jūrų iki jūrų ir iki Maskvos“, trečiame („Hegzametrai“). Nacionalizmo amaru užkrėsta taip pat žymi dalis P. Vaičičiaus satyrų ir dalis eleginių bei meilės eilėraščių³⁵. P. Vaičičiaui buvo prikišama, kad jis iki pat mirties neatsikratė religinių prietarų, garbino senovės lietuvių tikėjimą („Pagonių dievai pas jį daugelyje vietų paversti nacionalizmo stabais“). Kritikų nuomone, „didžioji dalis poeto parašytų eilėraščių negali būti panaudoti tarybinės jaunomenės auklėjimui tarybinio patriotizmo dvasia, nes juose skiepijamas kovojantis nacionalizmas, neapykanta rusų tautai, klerikaliniai prietariai, misticismas“³⁶. Sulaukus tokių nepalankių išvadų buvo pasiūlyta „išimti iš viešo naudojimo P. Vaičičiaus raštų senąsias laidas“. Grubus kišimasis net į mirusių autorių kūrybą rodo, su kokia pagieža buvo reaguojama į tautos mentaliteto išraišką. Tai vertė leidėjus ieškoti būdų, kaip išsaugoti nesubjaurotą tautos istorinę dvasią.

Totalitarinės sistemos ideologai suvokė meninio žodžio poveikį ir reikalavo kurti režimą šlovinančius veikalus³⁷. Menininkai buvo persekiojami ne tik už tai, ką sukūrė, bet ir už tai, ko nesukūrė. Literatūros, dailės, muzikos kūriniuose partiniai biurokratai reikalavo vaizduoti „stalininių statybų herojus“, nuolat ieškojo „partinių nukrypimų“. Iš viso to, kas turėjo būti vadinama kultūra, liko tik pasaulinio komunizmo viešpatavimo propaganda ir priemonės įtvirtinti režimą. Rašy-

tojų sąjungos suvažiavimuose, plenumuose buvo kritikuojami rašytojai, kurie neskelbė savo darbų, šalinosi politinio gyvenimo. Iš jų buvo reikalaujama rašyti apie stachanovininkus, valstiečių varymą į kolūkius, smerkti kolegas, kurie stengiasi ginti ir saugoti tautos kultūrą ir dvasines vertybes. Pagrindinis reikalavimas laikytis socialistinio realizmo reiškę ne realios tikrovės atskleidimą, o bolševikinio idėjiškumo kriterijus atitinkančio gyvenimo vaizdavimą. Rašytojų kūrybos pagrindu turėjo tapti socialistinio optimizmo propaganda, neutralumo ir santūrumo, buržuazinio nacionalizmo smerkimas. Šiuos valdžios reikalavimus atitinkantys kūriniai dažniausiai buvo žemo meninio lygio, lėkšto turinio, pilni ideologinių šampų, ignoruojantys menines tautos tradicijas. Kasdieniu dalyku tapo kaltinti kūrėjus keliaklupsčiais prieš Vakarus ir formalizmu.

Prasidėjęs kultūros niokojimas apėmė vis platesnius kultūros ir mokslo sluoksnius. VKP(b) CK 1946 m. rugpjūčio 26 d. priėmė nutarimą „Dėl dramos teatrų repertuaro ir priemonių jam pagerinti“. To rezultatas – lietuvių klasika imta keisti sovietinės tematikos spektakliais, kurių turinys atitiko ideologinius reikalavimus. Sovietinės ideologijos sergėtojams užkliuvo, kad Vilniaus dramos teatre rodomame Boriso Dauguviečio spektaklyje „Uždavinys“ liaudies priešas vaizduojamas išgyvenantis jausmus, keliančius žiūrovams užuojautą ir gailestį³⁸. Lietuvos valstybinės filharmonijos choro vadovui Antanui Ilčiukui ir ansamblio vadovui Jonui Švedui buvo priekaištaujama, kad koncertuodami apskrityse ir valsčiuose atlieka neįtrauktus į repertuarą, uždraustus atlikti kūrinius. Tai „politiškai žalingos ir aiškiai nacionalistinės dainos: „Lietuviais esame mes gimę, lietuviiais norime ir būt“, „Išaugo žalia liepa“, „Dainuoju aš dainą apie gimtąją Lietuvą“. Kaip rašoma, koncertuose šios dainos buvo labai mėgstamos žiūrovų

ir kelis kartus kartojamos³⁹. Kauno dramos teatre „vietoj tikros kūrybos ėmė skverbtis dekadentiškumu ir nacionalizmu apnuodyti „šiupiniai“, pataikaują nacionalizmo šukėms“. „Jeigu Kauno dramos teatras neauklėja savo žiūrovo komunizmo dvasia, tai nemaža jo darbuotojų yra dažnai linkę pataikauti klasiniams priešams, prisidėti prie šovinizmo kurstymo. Neatsitiktinai Antanas Mackevičius [teatro režisierius. – J. R. B.], kuris yra dešinioji meno vadovo ranka, su pamėgimu sutinkamas nacionalistinių padugnių.“ Kritikuojamas teatras bandė atsipirkti viena kita sovietinių idėjiškumą rodančia sovietine fraze, bet atsirado skundikų, kurie tai atskleidė⁴⁰.

Pokario metais Lietuvoje veikė dvylika teatrų, bet valdžia buvo nepatenkinta, kad jie pastatė tik keletą sovietinės tematikos spektaklių. Pjesių autoriams buvo prikišamas žavėjimasis istorine tematika, neteisingas įvykių traktavimas, tautinių pažiūrų ir idėjų propaganda, „liaudies priešų, buržuazinių nacionalistų paveikslų švelninimas“.

Komunistinės ideologijos nuostatos turėjo atsispindėti ir dailininkų darbuose. Vilniaus dailės institute aptariant VKP(b) CK nutarimą „Dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“ buvo pažymėta, kad instituto meninės tradicijos buvo kuriamos ir formavosi veikiamos Vakarų mokyklos, todėl jaučiama didelė Vakarų formalizmo įtaka. Kūryboje besireiškiančiu formalizmu buvo apkaltinti vyresniosios kartos menininkai, o studentai buvo barami, kad jų menas atitrūkęs nuo gyvenimo ir politikos. Todėl „reikia daugiau dėmesio skirti marksizmo-leninizmo studijoms, susipažinti su SSRS tautų menu“⁴¹. Dailininkas Liudas Truikys 1949 m. buvo atleistas iš Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto dėstytojo pareigų už jo vadovaujamų studentų darbuose nuolat prasikišantį formalizmą ir misticizmą. Jo paties darbai buvo kritikuo-

jami dėl didelės „kosmopolitinės mistikos priemaišos“. Nepasitikėti L. Truikiu vertė ir tai, kad nuo 1936 m. jis buvo žymaus dailininko Nikolajaus Rericho draugijos organizatorius ir narys, aktyviai diegė šio menininko idėjas, sovietinių ideologų apibūdinamas kaip kosmopolitines. Kai kurie šios draugijos nariai pokario metais buvo nuteisti už antivalstybinę veiklą. L. Truikys buvo verčiamas atsižadėti formalizmo⁴². Vienokių ar kitokių kaltinimų sulaukdavo beveik kiekvienas dailininkas, atsisakęs paklusti prievarta brukamiems ideologiniams kūrybos reikalavimams.

Komunistinių išpuolių sulaukė ir muzikai. Iš jų buvo reikalaujama šalinti iš kūrybos ir Lietuvos valstybinės konservatorijos veiklos Vakarų kultūros apraiškas. Konservatorijos programose vyravusi Vakarų Europos kompozitorių muzika turėjo būti pakeista liaudies ir sovietine bei rusų muzika. LKP(b) CK 1947 m. ataskaitoje VKP(b) sakoma, jog konservatorijoje vyrauja požiūris, kad „menas egzistuoja menui“ ir kad „menas yra už politikos ribų“. Vokalo fakultete laikomasi nuomonės, kad dainavimas rusų kalba lietuvių studentams gadina balsus. Vargonų fakultete iš esmės mokomasi tik bažnytinės muzikos, šio fakulteto studentas groja vargonais bažnyčiose. Konservatorijos bibliotekoje beveik nėra rusų ir ypač sovietinės literatūros ir natų⁴³. Kauno konservatorijos vadovybei buvo prikišta, kad ji nesistengia paversti konservatorijos tikra sovietine aukštąja mokykla, o jos bibliotekoje 80 proc. literatūros – užsienietiška.

Daugelis muzikų ir dailininkų sovietinių ideologų pastangas pajungti meną politiniams režimo tikslams, atskirti jį nuo Vakarų kultūros ir marksizmo-leninizmo propagandą laikė bandymu „sutriuškinti mūsų tautinę dvasią“⁴⁴.

Kova su formalizmu mene, su „keliaklupsčiavimu“ prieš Vakarų kultūrą, pasi-

sakymai už komunistinį meno ir literatūros idėjiškumą vertė inteligentus smarkiai sunerimti. Savo dogmatišku puolimu komunistų partijos veikėjai visiškai sutrypė kūrybos laisvę ir pajungė kūrybą ideologiniam diktatui. Mene plito nudailintos pjesės, nuobodžios komunistinės ideologinės didaktikos persmelkti romanai, paradiniai J. Stalino portretai ir biustai, muzikos kūriniai buvo dedikuojami komunistų partijos vadovams ar pažymimiems sovietų režimo įvykiams. Tautos dvasią atspindintiems kūriniams nebeliko vietos. Vieni kultūros darbuotojai ieškojo, kaip išvengti ideologinių režimo pinklių, kiti, neatlaikę ideologinio spaudimo, pakludavo diktatui arba išvis pasitraukdavo iš aktyvios kūrybinės veiklos.

Sovietinės ideologijos apologetai nepaliko nuošalyje ir mokslo. Jis buvo ideologizuojamas, liaupsinami sovietinės sistemos iškelti mokslo „korifėjai“. Tikri ir tariami sovietinių ir rusų mokslininkų laimėjimai tapo pagrindiniu moksliniu argumentu ir mokslinės kritikos įrankiu susidorojant su kitaip mąstančiais. Komunistų partijos inicijuotos vadinamosios kūrybinės ir mokslinės diskusijos literatūroje, kine ir dailėje vyko 1946 m., filosofijoje ir medicinoje – 1947 m., biologijoje ir genetikoje – 1948 m., literatūros kritikoje ir kalbotyroje – 1950 m., politinėje ekonomijoje – 1951 m. Lietuvoje jos greta represijų tapo tautos pasipriešinimą slopinančia ir identitetą naikinančia priemone. Vadinamųjų mokslinių diskusijų metu skambėjo raginimai kovoti su „buržuaziniu objektyvizmu“, „keliaklupsčiovimu prieš sudūlėjusią buržuazinę Vakarų kultūrą“, „su kapitalizmo liekanomis žmonių sąmonėje“ ir pan. Daugelyje mokslo šakų moksliniai argumentai buvo keičiami ideologiniais šablonais, J. Stalino ir kitų sovietinių veikėjų

išsakytomis ideologinėmis klisėmis. Objektivią kritiką keitė sąmoningi mokslo darbų tekstų iškraipymai, politiniai demaskavimai, ideologiniai įskundinėjimai kaltinant nelojalumu sovietų valdžiai.

Susidorojimo su Lietuvos mokslo inteligentija kampanija buvo grindžiama rusų mokslo prioritetų įtvirtinimu, liūdnei pagarsėjusia „mokslininkų kosmopolitų“ kritika. Komunistų partijos propagandistai kėlė Rusijos mokslo ir kultūros pranašumą prieš Vakarų ne vien sovietiniu laikotarpiu, bet ir per visą istoriją. Rusų mokslininkams pirmumo laurai dažnai buvo priskiriami daugelyje mokslo, technologijų ir kitų veiklos sričių. Lietuvoje ši kampanija buvo pasitelkta ne tik mokslui sovietizuoti, bet ir mokslininkams izoliuoti nuo Vakarų. Pasipylė kaltinimai Lietuvos mokslininkams, neva jie „vergiškai seka vakarietiškais pavyzdžiais“, nesiremia sovietinio mokslo laimėjimais, menkina juos.

1947 m. vasarą VKP(b) CK išsiuntinėjo partinėms organizacijoms slapta laišką „Dėl profesorių Kliujevos ir Roskino bylos“. Šie Rusijos mokslininkai medikai buvo kaltinami tuo, kad savo mokslo darbų rankraščius vėžio bioterapijos tema perdavė paskelbti Jungtinių Valstijų mokslinėje spaudoje. Jų poelgis buvo pavadintas „antipatriotiniu ir antivalstybiniu“, padariusiu „žalos tarybinio mokslo prestižui“ ir sukėlusiu grėsmę šalies „prioritetui sprendžiant svarbią mokslo problemą“⁴⁵. Laiške pabrėžta, kad būtina „kovoti su vergišku keliaklupsčiovimu prieš užsienį ir dabartinę reakcinę buržuazinių Vakarų kultūrą“, ir daroma išvada, kad „jeigu šiai kvailai, pavojingai keliaklupsčiovimo prieš užsienį ligai nebus užkirstas kelias, ja gali užsikrėsti ne tokie atsparūs mūsų inteligentijos atstovai“. Pradėta plačiai propaguoti sovietinio ir rusų mokslo, technikos, kultūros ir meno laimėjimus, apdoroti bolševikinius inteligentus. Partinės organizacijos rengė pokalbius ir

paskaitas apie „revoliucinį budrumą“, smerkė mokslo darbuotojus už Vakarų mokslo laimėjimų taikymą mokslo tiriamajame darbe ir paskaitose aukštųjų mokyklų studentams. Dažnai buvo pabrėžiama, kad Lietuvoje kur kas plačiau negu kitose SSRS respublikose tarp inteligentų išvešėjęs keliaklupsčiavimas prieš Vakarus, nes „Lietuvos darbo žmonės ilgą laiką buvo auklėjami buržuazinės nacionalistinės ideologijos dvasia, o okupacijos metais buvo veikiami melagingos fašistinių vokiečių ideologijos, labai mažai žinojo apie tarybinę tikrovę. Lietuviškieji-vokiškieji nacionalistai šituo naudodamiesi šmeižia tarybų santvarką, tarybinę demokratiją, bolševikų partiją ir tarybinę vyriausybę ir stengiasi savo melagingoje propagandoje socialistiniams principams, TSRS tautų draugystės principams priešpriešinti kapitalizmo, rasinės neapykantos ir nacionalizmo principus.“⁴⁶

Keliaklupsčiavimo prieš Vakarus pavyzdžių buvo randama visose mokslo srityse. Žemės ūkio akademijos profesoriai ir dėstytojai buvo apkaltinti Vakarų technikos propaganda, piktintasi, kad paskaitose jie nutyli sovietinės gyvulininkystės, agronomijos laimėjimus, mini pasižymėjusius Vakarų mokslininkus, bet nenurodo žymiausių SSRS mokslininkų, o zoologijos paskaitose apeina darvinizmą⁴⁷. Antai Lietuvos SSR mokslų akademijos narys korespondentas Viktoras Ruokis⁴⁸ pranešime „Dirvožemiai ir jų kotiravimas Lietuvos TSR“ garbino „kolonizavimo tikslais vokiečių atliktus Lietuvos SSR dirvožemio tyrimus“ ir užmiršo rusų dirvožemininkus, kurie, anot kritikų, nė kiek ne mažiau nusipelnę. Prof. Antano Minkevičiaus pranešime „Kultūrinių augalų parazituojančios grybeliai“, skaitytame Lietuvos SSR mokslų akademijos sesijoje, buvo garbinamas hitlerinio mokslininko fitopatologijos darbas. Spaudai atiduotame neorganinės chemijos vadovėlyje

prof. Kazys Daukša nepaminėjo nė vieno sovietinio chemiko. Panašiai atsiliepta apie prof. Tado Ivanausko darbą „Gyvybės raida“, kuriame buvo populiariai išdėstyti darvinizmo pagrindai, bet nė žodžiu neužsiminta apie šio mokslo raidą ir laimėjimus Sovietų Sąjungoje⁴⁹. Kauno valstybinio universiteto Technologijos fakulteto dėstytojas Adolfas Paulauskas rėmėsi tik vokiečių mokslininkų duomenimis ir normomis⁵⁰. To paties universiteto bibliotekos direktoriui buvo priekaištaujama užsakinėjus vien užsienio literatūrą⁵¹. Gydytojai buvo kaltinami receptuose išrašinėjantys užsienietiškus vaistus, o agronomai – reklamuojantys užsienines žemės ūkio kultūras ir techniką. Buvo sakoma, kad mokytojai nėra girdėję Konstantino Ušinskio pedagoginių minčių, bet puikiai susipažinę su Johno Dewey, Roberto Herberto ir kitų reakcingų pedagogų teorijomis⁵². Partijos iniciatyva surengtuose susirinkimuose buvo bandoma sumenkinti mūsų laimėjimus teigiant, kad „lietuvių mokslininkų darbai yra visa galva žemesnio lygio negu rusų“⁵³, kad daugelis jų apolitiški, o dauguma dėstytojų – paveikti klerikalizmo⁵⁴.

Pokario Lietuvoje tolerantiškam požiūriui į Vakarų mokslą ir kultūrą buvo primetamas antisovietinis pobūdis, pabrėžiant ideologinės kovos atspindį moksle ir teigiant, kad keliaklupsčiavimas prieš Vakarų kultūrą yra viena iš buržuazinio nacionalizmo apraiškų, demonstruojanti priešišką inteligentų požiūrį į sovietinę kultūrą ir marksizmo-leninizmo ideologiją. Vilniaus universiteto profesorius Jonas Bučas Vilniaus miesto komjaunimo aktyvo susirinkime pareiškė, kad „Lietuvos jaunimo ir dėstytojų keliaklupsčiavimas prieš Vakarus, tarybinio mokslo ir meno menkinimas yra nepaprastas“. Jis yra „žalingas mūsų jaunimui“. J. Bučas sakė, kad patikrinus visą buržuazinę literatūrą, kuria naudojosi universiteto

profesorai, ir po šio patikrinimo dalį jos išėmus iš fondų, kai kurie profesorai pareiškė be senosios Vakarų mokslinės literatūros negalintys dirbti. Tačiau juk universitetas gaunąs daug sovietinės mokslinės literatūros, o profesorai, savo paskaitose naudojantys senąją užsienio literatūrą ir nesinaudojantys sovietine, darą žalą besimokančiam jaunimui, nes slepią nuo jo sovietinio mokslo laimėjimus, jo pranašumus prieš Vakarus. J. Bučas įrodinėjo: „Mūsų Lietuva tapo tarybine respublika ir pas mus viskas nutraukta su Vakarais. TSRS yra priešakinės kultūros ir mokslo šalis ir negalima leisti, kad tai mūsų universitete būtų ignoruojama.“⁵⁵

Keliaklupsčiavimo prieš Vakarus požymių buvo išvengiama ir žmonių tarpusavio santykiuose. Per daugelį metų susiklosčiusias bendravimo ir etiketo normas buvo stengiamasi pasukti sovietine linkme. „Dabar yra savas tarybinis etiketas“ ir „kultūra eina ne iš Vakarų, o iš Rytų. TSRS – pačios pažangiausios kultūros šalis pasaulyje. Tai turime aiškinti, visada rodyti ir pabrėžti savo jaunimui“⁵⁶, – buvo sakoma Vilniaus komjaunimo aktyvo susirinkime.

Keliaklupsčiavimu Vakarų kultūrai buvo kaltinamas kiekvienas, kuris teigiamai atsiliepdavo apie visa, kas nesovietiška. 1947 m. rugpjūčio 4 d. LSSR valstybiniame plano komitete vykusiame susirinkime kalbėjęs Kacas pažymėjo, kad pasitaiko „nederamų darbuotojų pokalbių. Pavyzdžiui, drg. Geleris visiems gyrėsi, kad dviem angliškais peiliukais skutasi ištisus metus, o manufaktūra ir mašinos, gautos iš užsienio, jo nuomone, kur kas geresnės kokybės.“ Kacas siūlė sustiprinti darbuotojų auklėjimą, didinti kiekvieno jų atsakomybę už didžiosios tėvynės likimą, būti pasirengus ją apginti ir ugdyti aukštą sovietinį patriotizmą⁵⁷.

Keliaklupsčiavimu prieš Vakarus buvo laikomas ir Vakarų rašytojų kūrinių skaitymas, vengimas domėtis sovietinių rašytojų

kūriniais, teigiami atsiliepimai apie amerikiečių filmus. Akyli sovietinės ideologijos sergėtojai išvengė pavojų ir užsienio kalbų mokymesi. Antai ideologiniu nusikaltimu buvo pavadinta tai, kad Valstybinio universiteto Istorijos ir filologijos fakultete rusų kalbos mokėsi tik 10, o vokiečių kalbos – 24 studentai⁵⁸. Kupiškio apskrities Viešintų valsčiaus pirkios-skaityklos vedėjas buvo pasmerktas už bandymą organizuoti anglų ir vokiečių kalbų kursus⁵⁹.

Mokslo sovietizavimo kampanija kasmet apėmė vis daugiau sričių ir tapo grėsmingu politinio ir fizinio susidorojimo įrankiu. 1948 m. liepos 31–rugsėjo 7 d. vykusio Sąjunginės V. Lenino žemės ūkio akademijos sesija pradėjo genetikos mokslo naikinimo kampaniją ir davė postūmį panašioms akcijoms kituose moksluose. Šios kampanijos pradėjo radikalų posūkį į sovietinio mokslo ideologizavimą. 1948 m. rugsėjo 20 d. VKP(b) CK priėmė nutarimą „Dėl biologijos mokslų dėstymo gerinimo mokyklose ir pedagoginėse mokymo įstaigose“, nurodantį pertvarkyti gamtos mokslų dėstymą Ivano Mičiurino mokslo pagrindu, parengti naujas darvinizmo pagrindų dėstymo programas⁶⁰.

Sovietizuojant Lietuvos mokslą pagrindinis dėmesys buvo skiriamas biologijai. LKP(b) CK 1948 m. gruodžio 1 d. priėmė nutarimą „Dėl biologijos mokslų padėties ir priemonių, gerinančių jų dėstymą respublikos mokyklose ir pedagoginėse mokymo įstaigose“⁶¹. Visos Lietuvos mokyklos turėjo gauti naujas biologijos dėstymo programas, buvo pareikalauta išleisti I. Mičiurino mokymu paremtą biologijos vadovėlį ir metodinius biologijos dėstymo nurodymus, sudaryti mokslo populiarinamųjų darbų biblioteką, mokyklose plėsti mičiurininės krypties gamtininkų darbą. LSSR švietimo ministerijos kolegija 1948 m. spalio 11 d. priėmė nutarimą „Dėl gamtos mokslų dės-

tymo Vilniaus miesto, Varėnos ir Utenos apskričių mokyklose“. Jame sakoma, kad „didelė dalis mokytojų biologijos pamokas dėsto apolitiškai“, nepateikdami tarybinio gyvenimo pavyzdžių, nesusiedami biologijos „su socialistiniu žemės ūkiu“. „Mokytojai nekovoja su religiniais mistiniais prietarais, su idealistinėmis nuotaikomis ir nesistengia formuoti materialistinės mokiinių pasaulėžiūros.“⁶² Iš dėstytojų ir profesorių pareikalauta suteikti studentams pažangių I. Mičiurino mokslo žinių ir atsakyti idealistinių Augusto Weismanno, Gregoro Mendelio ir Thomo Morgano krypčių, kurias, anot to meto valdžios, „dar gina kai kurie dėstytojai: prof. [Viktoras. – J. R. B.] Ruokis, doc. [Kazys. – J. R. B.] Brundza – Žemės ūkio akademijoje, prof. [Konradas Juozas. – J. R. B.] Aleksa – Veterinarijos akademijoje, prof. [Jonas. – J. R. B.] Dagys, [Pranciškus. – J. R. B.] Šivickas – universitete ir kt.“ Iš mokymo planų buvo išbraukta daug Lietuvos fauną tyrinėjančių klausimų, o įtrauktos temos, nušviečiančios žemės ūkio pirmųjų patirties skleidimą, kolūkių veiklos klausimus. Iš vadovėlių ir vaizdinių priemonių buvo išmestos temos, nušviečiančios Vakarų mokslininkų laimėjimus. Biologijos dėstytojai privalėjo vadovautis I. Mičiurino mokslo teiginius skleidžiančia literatūra ir kitų stalinizmo pripažintų mokslininkų darbais. Iš darbo buvo atleisti nenorintys politizuoti mokslo darbuotojai: Vilniaus pedagoginio instituto vyresnieji dėstytojai Alekna, Juškaitienė, Kauno universiteto medicinos mokslų kandidatas Neniškis, gydytojas Oleka, vyresnioji dėstytoja Pšegodskienė, asistentė Lukaševičienė, Vilniaus universiteto profesoriai P. Šivickis, J. Dagys, vyresnieji dėstytojai Mačionis, Natkevičaitė⁶³.

Visur, kur tik galima, buvo randama „keliaklupsčiavimo prieš buržuazinę kultūrą“ pavyzdžių. Netgi žmonių skirstymas

pagal kraujo grupes buvo apibūdintas kaip fašizmo propaganda. Formavosi tarpusavio nepasitikėjimo, įtarumo, politinių kaltinimų, ideologinių demaskavimų ir įskundinėjimų atmosfera. Visur buvo diegiama mokslo partiškumo teorija ir įrodinėjama, kad mokslas yra ideologijos forma ir turi klasinį pobūdį. Mokslo publikacijoms buvo suteikiamos ideologizuotos antraštės: „Marksizmas ir medicina“, „Marksizmas ir žuvininkystė“ ir pan. Buvo įtraukiamos naujos mokslo tiriamųjų darbų temos, turinčios įrodyti, kad socialistinis ūkis, kultūra, mokslas, menas ir apskritai sovietinė sistema yra pranašesni už Vakarų. Aukštesiose mokyklose rengiamose profesorių, dėstytojų ir studentų mokslinėse konferencijose buvo įrodinėjami rusų ir sovietinio mokslo pranašumai, skaitomos paskaitos „Pasaulinė rusų kultūros ir mokslo reikšmė“, „Tarybinis patriotizmas“, „Maskva tarp pasaulio miestų“, „Maskva – kultūros ir mokslo centras“, „Maskva trijose revoliucijose“, „Maskva – mūsų šalies sostinė“ ir kt.

Inteligentai buvo verčiami skaityti J. Stalino veikalus, politinę literatūrą. „Išimtinai svarbus mūsų partinių organizacijų uždavinys – visapusiškai kelti ideologinį inteligentijos lygį, apginkluoti ją galingu bolševizmo ginklu – marksizmo-leninizmo pagrindais. Privalome plačiau įtraukti mokslininkus, inžinierius, agronomus į kūrybinį darbą, į šviečiamąjį mokslo propagandą likviduojant vokiečių okupacijos padarinius Lietuvoje, į kovą su jų pagalbininkų likučiais – lietuviškaisiais-vokiškaisiais nacionalistais“⁶⁴, – skelbė komunistų partijos dokumentai. Klasine propaganda buvo patogu prisidengti vykdant represijas tų, kurie ryždavosi abejoti sovietine santvarka ar ją kritikuoti. Visos tos priemonės buvo vadinamos senosios inteligentijos perauklėjimu. Naujosios inteligentijos formavimas – tai ne kas kita kaip ideologinių

sovietų režimo dogmų puoselėtojų formavimas, tautos identiteto naikinimas.

Teroras paveikė mokslininkus ir meno kūrėjus, nes niekas negalėjo nuspėti, kaip vieną ar kitą jo darbą, kūrinį įvertins valdžios viršūnės, kaip juo pasinaudos priešininkai, siekiantys susidoroti ar atlaisvinti vietą sau. Norėdama inteligentus padaryti klusniais sovietų režimo ideologijos skleidėjais, komunistų partija skatino inteligentų, kaip ir apskritai visos visuomenės, susiskaldymą, kad „būtų matyti, kas su mumis, kas ne su mumis“⁶⁵. Buvo raginama visapusiškai palaikyti lojaliaus sovietų valdžiai mokslininkus, specialistus, menininkus ir literatus. Mokslo darbuose vis labiau plito įprotis cituoti komunistų partijos veikėjų kalbas, pasisakymus. Be jų negalėjo būti paskelbtas nė vienas mokslinis darbas ar apginta disertacija. Mokslo sovietizavimo kampanijos dėjo pagrindą „naują tarybinį žmogų“ formuojančiai ideologijai, siekė politizuoti mokslo ir kultūros procesus ir užgniaužti kūrybos laisvę.

IŠVADOS

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui kilęs tautos pasipriešinimas buvo slopinamas ne tik represijomis, bet ir vykdant dvasinį terorą. Siautėjo agresyvi dvasinio gyvenimo cenzūra, komunistinė propaganda tapo įrankiu slopinti tautos pasipriešinimą ir naikinti tautiškumą.

Atsiųsti į Lietuvą NKVD ir NKGB pareigūnai nesiskaitė net su partiniais ir sovietiniais darbuotojais. Į atkuriamas įstaigas ir organizacijas buvo skiriami atvykėliai, atvirai priešiški Lietuvos gyventojams. Jie buvo padėties viešpačiai, o atsikūrusios valdžios ir partinės institucijos atsikūrė, nes didėjantis tautos pasipriešinimas kėlė grėsmę jų pačių egzistavimui.

Naikinant tautos identitetą ir slopinant pasipriešinimą, pirmiausia buvo bandoma paneigti tikrąsias aplinkybes, dėl ko laisvės kovos kilo. Gyventojams įbauginti ir laisvės kovotojams kompromituoti komunistų partijos struktūros kartu su represiniais organais rengė viešus partizanų teismus, įvairias kitas kampanijas. Visa šalies vidaus politika buvo grindžiama mirties baime ir neapykantos laisvės kovotojams skatinimu, buvo kuriamas visuotinio tarpusavio nepasitikėjimo atmosfera.

Slopinant pasipriešinimą ir naikinant tautos mentalitetą pirmiausia buvo siekiama sunaikinti inteligentią, kuri, anot sovietų valdžios, papildė „nacionalistų gretas“, „tarp jos įsitvirtinusi kontrrevoliucija, inteligentią visuotinai įsitikinusi, jog būsimi atstatyta buvusi Lietuva“. Inteligentai buvo verčiami smerkti pasipriešinimo judėjimą, viešai deklaruoti ištikimybę sovietų režimui.

Propaganda ir masinė politinė agitacija tapo svarbia sovietų režimo ideologinės veiklos kryptimi slopinant tautos pasipriešinimą, vykdant dvasinį terorą, visuotinai primetant komunistinę ideologiją. Oficiali SSRS doktrina tautiniu klausimu buvo vadinamasis socialistinis internacionalizmas, turintis stiprinti sovietų imperiją. Lietuvoje prisidengiant sovietiniu patriotizmu ir proletariniu internacionalizmu buvo brukamas rusų nacionalizmas, pabrėžiamas rusų tautos, kaip vyresniojo brolio, pranašumas.

Komunistinis režimas kūrė jį remiančią ir stiprinančią socialinę aplinką, kuri kovojo su pasipriešinimo judėjimu. Sovietinė propaganda iškėlė šūkį: „Lietuvių tauta pati savo rankomis turi susidoroti su liaudies priešais.“ Tačiau gyventojai ir toliau rėmė partizanus.

Su barbarišku aršumu buvo naikinami Nepriklausomybės laikų paminklai ir vietoj jų statomi šlovinantys sovietų santvarką. Tokio pat likimo sulaukė ir knygos. Šalinant iš bibliotekų tautinio turinio kūrinius, buvo

tikimasi pakeisti dvasines žmonių, ypač jaunimo, nuostatas, išdildyti iš jų sąmonės tautos istoriją. Bibliotekos turėjo tapti komunistų partijos atramos punktais skleidžiant komunistinę ideologiją, vykdyti politines kampanijas.

Vienas galingiausių veiksnių, padedančių išlaikyti tautos identitetą, – šalies istorija. Ji padėjo atkurti Nepriklausomą Lietuvos valstybę, ji ir toliau skatino Lietuvos laisvės siekius. Tautinį identitetą puoselėjanti istorija buvo keičiama klasių kovos, „vyresniojo brolio“ idėjų propaganda, buvo pervertinami istorijos įvykiai.

Vyko plati Lietuvos izoliavimo nuo Vakarų kampanija. Literatūros, dailės, muzikos kūriniuose partiniai biurokratai reikalavo laikytis socialistinio realizmo nuostatų, vaizduoti gyvenimą remiantis bolševikiniais

idėjiškumo kriterijais. Iš literatūros paveldo buvo šalinama viskas, kas priminė kovą už laisvę net ir carizmo laikais. Stiprėjant režimui, tautinės kultūros niokojimas apėmė vis platesnes sritis.

Komunistų partijos inicijuotos vadinosios kūrybinės ir mokslinės diskusijos argumentus pakeitė ideologiniais šablonais, J. Stalino ir kitų sovietinių veikėjų išsakytų ideologinių klišių kartojimu. Mokslinė kritika virto susidorojimo su Lietuvos mokslo inteligentija įrankiu, kaltinant nelojalumu sovietų valdžiai, kosmopolitizmu. Niekas negalėjo nuspėti, kaip vieną ar kitą mokslininko ar menininko darbą, kūrinį įvertins valdžios viršūnės, kaip juo pasinaudos priešininkai, siekiantys susidoroti ar atlaisvinti vietą sau.

Nuorodos

¹ LKP(b) CK biuro 1941 m. gegužės 21 d. nutarimas „Dėl biustų-paminklų nuėmimo iš muziejaus skvero“, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 2, b. 118, l. 12.

² LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas 1944 m. gruodžio 27 d. LKP(b) CK IV plenumo, *ibid.*, ap. 7, b. 14, l. 51.

³ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus kalba 1945 m. LKP(b) CK VII plenumo, *ibid.*, ap. 8, b. 14, l. 177–178.

⁴ 1945 m. rugpjūčio 23–24 d. LKP(b) CK V plenumo stenograma, *ibid.*, l. 179.

⁵ LKP(b) Kauno miesto komiteto sekretoriaus K. Gabdanko 1946 m. spalio 17 d. raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui „Dėl lauko paminklų ir skulptūrų Karinio istorinio muziejaus sode“, *ibid.*, ap. 9, b. 247, l. 67–68.

⁶ LSSR MGB 1952 m. liepos 23 d. pranešimas LKP(b) CK, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 154, l. 10–11.

⁷ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus, LSSR LKT pirmininko M. Gedvilo, LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus ir LSSR vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno 1944 m. spalio mėn. direktyva LKP(b) apskričių

komitetų sekretoriams, vykdomųjų komitetų pirmininkams, NKGB ir NKVD apskričių viršininkams, *ibid.*, f. 1771, ap. 7, b. 81, l. 35.

⁸ Glavlito prie LSSR MT 1946 m. sausio 16 d. pranešimas apie darbą 1945 m. ir ketvirtąjį ketvirtį, *ibid.*, ap. 9, b. 278, l. 21.

⁹ LKP(b) CK 1945 m. direktyva dėl cenzūros sustiprinimo, *ibid.*, ap. 7, b. 274, l. 1.

¹⁰ Pažyma apie bibliotekų darbą 1946 m., *ibid.*, ap. 9, b. 439, l. 54.

¹¹ Glavlito prie LSSR MT 1946 m. sausio 16 d. pranešimas apie darbą 1945 m. ir ketvirtąjį ketvirtį, *ibid.*, b. 278, l. 22.

¹² Respublikinio metodinio kabineto direktoriaus 1946 m. pranešimas apie bibliotekų patikrinimą Rokiškio apskrityje, *ibid.*, b. 445, l. 2.

¹³ *Ibid.*, l. 2–3.

¹⁴ Glavlito prie LSSR MT 1947 m. sausio 29 d. pranešimas apie darbą 1946 m. ketvirtąjį ketvirtį, *ibid.*, b. 278, l. 9.

¹⁵ LKP(b) CK Agitacijos ir propagandos skyriaus darbo vykdant VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. ir LKP(b) CK VII plenumo nutarimus 1945 m. lapkričio 20 d. ataskaita, *ibid.*, ap. 8, b. 324, l. 70.

¹⁶ Glavlito prie LSSR MT 1947 m. sausio 29 d.

pranešimas apie darbą 1946 m. ketvirtąjį ketvirtį, *ibid.*, ap. 9, b. 278, l. 9.

¹⁷ Partijos istorijos instituto 1953 m. rugpjūčio 21 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui dėl pagrindinės literatūros kaupimo, *ibid.*, ap. 133, b. 52, l. 179.

¹⁸ LSSR MVD 1953 m. rugpjūčio 25 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, l. 178.

¹⁹ LSSR glavlito 1949 m. gruodžio 26 d. raštas LKP CK, *ibid.*, ap. 52, b. 65, l. 27.

²⁰ *Ibid.*, l. 29–30.

²¹ Vyriausiosios literatūros leidyklų reikalų valdybos prie LSSR MT 1952 m. ataskaita, *ibid.*, ap. 133, b. 45, l. 26–27, 33.

²² LSSR glavlito 1954 m. rugsėjo 11 d. raštas LKP CK Agitacijos ir propagandos skyriui, *ibid.*, ap. 192, b. 18, l. 65–66.

²³ LKP(b) CK 1946 m. ataskaitos apie agitaciją ir propagandą priedas, Rusijos valstybinis socialinės ir politinės istorijos archyvas (toliau – RVSPJA), f. 597, ap. 1, b. 23, l. 180.

²⁴ A. Greimas, „Istorijos vaizdai ir istorinė galvosena“, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius, 1991, p. 331.

²⁵ VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliojimo Lietuvoje N. Pozdniakovo 1941 m. vasario 21 d. raštas VKP(b) CK vadovams V. Molotovui, A. Andrejevui ir G. Malenkovui „Dėl lietuvių liaudies kultūros sovietizavimo“, RVSPJA, f. 17, ap. 125, b. 25, l. 19–20.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos viršininko pavaduotojo 1941 m. gegužės 7 d. atsakymas VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui dėl rašte „Dėl lietuvių liaudies kultūros atgimimo“ iškeltų klausimų įgyvendinimo, *ibid.*, l. 21.

²⁸ LSSR mokslų akademijos viceprezidento J. Žiugždos 1949 m. vasario 18 d. kalba LKP(b) VI suvažiavime, LYA, f. 1771, ap. 51, b. 214, l. 275–283.

²⁹ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas 1944 m. gruodžio 27 d. LKP(b) CK IV plenumo, *ibid.*, ap. 7, b. 14, l. 48.

³⁰ LKP(b) CK 1951 m. liepos 13 d. raštas VKP(b) dėl istorijos tyrinėjimų mokslinių kadro, *ibid.*, ap. 108, b. 1, l. 106–108.

³¹ LKP(b) CK sekretoriaus K. Preikšo 1946 m. spalio 1 d. pranešimas apie tarybinės lietuvių literatūros uždavinius, *ibid.*, f. 16895, ap. 2, b. 225, l. 8.

³² LKP(b) CK sekretoriaus K. Preikšo 1946 m. lapkričio 23 d. pranešimas LKP(b) CK XI plenumo, *ibid.*, f. 1771, ap. 9, b. 19, l. 163–165.

³³ 1945 m. liepos 26–28 d. LKP(b) CK VII plenumo stenograma, *ibid.*, ap. 8, b. 9, l. 299.

³⁴ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1949 m. vasario 15 d. pranešimas LKP(b) VI suvažiavime, *ibid.*, ap. 51, b. 214, l. 75–78, 85–89.

³⁵ LKP CK Grožinės literatūros ir meno skyriaus vedėjo pavaduotojo J. Zinkaus 1951 m. informacija LKP(b) CK sekretoriui V. Niunkai apie lietuvių poeto P. Vaičiūčio kūrybos pobūdį, *ibid.*, ap. 104, b. 1, l. 20.

³⁶ *Ibid.*, 21.

³⁷ *Grūto parko lyrika*, Vilnius, 2000, 544 p.

³⁸ LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriaus 1946 m. informacija VKP(b) CK, LYA, f. 1771, ap. 9, b. 439, l. 3.

³⁹ LKP(b) CK Kultūros ir švietimo sektoriaus vedėjo Lisino 1946 m. pažyma apie Lietuvos valstybinės filharmonijos darbą, *ibid.*, l. 8.

⁴⁰ N. Bagočius, „Gana žlugdyti Kauno valstybinį dramos teatrą“, *ibid.*, l. 11–12.

⁴¹ Vilniaus komjaunimo aktyvo 1947 m. rugsėjo 29–30 d. susirinkimo „Dėl VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą“ stenograma, *ibid.*, f. 4421, ap. 1, b. 59, l. 2–3.

⁴² LKP(b) CK 1951 m. spalio 1 d. raštas VKP(b) CK Grožinės literatūros ir meno skyriui, *ibid.*, ap. 108, b. 1, l. 137–138.

⁴³ LKP(b) CK ataskaita VKP(b) CK apie darbą dėl slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą, *ibid.*, ap. 10, b. 402, l. 179.

⁴⁴ LKP(b) Kauno miesto komiteto informacija apie slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą svarstymo rezultatus, *ibid.*, b. 405, l. 28.

⁴⁵ *Ibid.*, l. 26.

⁴⁶ LKP(b) CK 1946 m. ataskaita VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui V. Ščerbakovui „Dėl propagandinio ir ideologinio darbo padėties“, RVSPJA, f. 597, ap. 1, b. 23, l. 51.

⁴⁷ LKP(b) Vilniaus miesto Dzeržinskio rajono komiteto 1947 m. rugpjūčio 5 d. informacija, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 405, l. 11.

⁴⁸ LKP(b) CK 1947 m. rugsėjo mėn. ataskaita VKP(b) CK „Apie darbą dėl VKP(b) CK slapto laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą“, *ibid.*, b. 241, l. 23; LSSR mokslų akademijos pirminės partinės organizacijos 1947 m. rugpjūčio 4 d. uždaro susirinkimo protokolas, *ibid.*, f. 1233, ap. 1233, b. 1, l. 63–66.

⁴⁹ LSSR mokslų akademijos pirminės partinės

organizacijos 1947 m. rugpjūčio 4 d. uždaro susirinkimo protokolas, *ibid.*

⁵⁰ LKP(b) CK 1947 m. rugsėjo mėn. ataskaita VKP(b) CK „Apie darbą dėl slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą“, *ibid.*, f. 1771, ap. 10, b. 241, l. 24.

⁵¹ LKP(b) Kauno miesto komiteto informacija apie slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą svarstymo rezultatus, *ibid.*, b. 405, l. 27.

⁵² LKP(b) CK ataskaita VKP(b) CK apie darbą dėl slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą, *ibid.*, b. 402, l. 179.

⁵³ LKP(b) Vilniaus miesto Dzeržinskio rajono komiteto 1947 m. rugpjūčio 5 d. informacija apie susirinkimus dėl politinio inteligentijos auklėjimo, revoliucinio bolševikinio budrumo stiprinimo ir valstybinės paslapties saugojimo, *ibid.*, b. 405, l. 11.

⁵⁴ LKP(b) Kauno miesto komiteto 1947 m. informacija apie slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą svarstymo rezultatus, *ibid.*, l. 27.

⁵⁵ Vilniaus komjaunimo aktyvo 1947 m. rugsėjo 29–30 d. susirinkimo dėl VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą stenograma, *ibid.*, f. 4421, ap. 1, b. 59, l. 1–2.

⁵⁶ *Ibid.*, l. 2.

⁵⁷ LKP(b) Vilniaus miesto Dzeržinskio rajono komiteto 1947 m. rugpjūčio 5 d. informacija apie susirinkimus dėl inteligentijos politinio auklėjimo, revoliucinio bolševikinio budrumo stiprinimo ir valstybinės paslapties saugojimo, *ibid.*, f. 1771, ap. 10, b. 405, l. 13.

⁵⁸ LKP(b) CK 1947 m. ataskaita VKP(b) CK apie darbą dėl slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą, *ibid.*, b. 402, l. 181.

⁵⁹ LKP(b) Kupiškio apskrities komiteto 1947 m. rugpjūčio 5 d. informacija apie slapto VKP(b) CK laiško apie profesorių Kliujevos ir Roskino bylą svarstymą, *ibid.*, b. 405, l. 34.

⁶⁰ VKP(b) CK 1948 m. rugsėjo 20 d. nutarimas „Dėl biologijos mokslų dėstymo gerinimo mokyklose ir pedagoginėse mokymo įstaigose“, *ibid.*, ap. 11, b. 218, l. 23.

⁶¹ LKP(b) CK 1948 m. gruodžio 27 d. ataskaita VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui dėl VKP(b) CK 1948 m. rugsėjo 20 d. nutarimo „Dėl biologijos mokslo dėstymo gerinimo mokyklose ir pedagoginėse mokymo įstaigose“ vykdymo, RVSPiA, f. 17, ap. 132, b. 54, l. 107–109.

⁶² LSSR švietimo ministerijos kolegijos 1948 m. spalio 11 d. nutarimas „Dėl gamtos mokslų dėstymo Vilniaus miesto, Varėnos ir Utenos apskričių mokyklose“, LYA, f. 1771, ap. 11, b. 482, l. 156–157.

⁶³ LKP(b) CK 1948 m. gruodžio 16 d. raštas VKP(b) CK apie darbą pertvarkant biologijos dėstymą respublikos bendrojo lavinimo ir aukštosiose mokyklose, *ibid.*, b. 470, l. 95–96.

⁶⁴ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas 1944 m. gruodžio 27 d. LKP(b) CK IV plenumo, *ibid.*, ap. 7, b. 14, l. 48.

⁶⁵ LKP(b) CK 1949 m. birželio 1 d. pasitarimo „Dėl priemonių likviduojant nacionalistinio pagrindžio likučius ir gaujas ryšium su kolūkių kūrimu“ protokolas, *ibid.*, ap. 190, b. 7, l. 45–46.

Gauta 2013 09 27

Juozapas Romualdas Bagušauskas

THE COMMUNIST PARTY'S IDEOLOGICAL APOLOGETICS IN SUPPRESSING LITHUANIAN NATIONAL RESISTANCE (1944–1953)

Summary

From the start of the second Soviet occupation, Lithuanian national identity continued to be further destroyed to an even greater extent. Communist Party organisations prepared detailed schemes for combined repressive and

ideological measures. The historical legacy of independence was annihilated with barbaric savageness. Books having nationalistic content were removed from libraries and replaced with literature containing Soviet propagand-

da. Libraries became the pillars for destroying the nation's identity and spreading the Communist ideology of the Communist Party.

In the post-war years, so-called creative and scientific discussions were held in Lithuania. They became a means for suppressing the nation's opposition and destroying national identity. Intellectuals were dismissed from universities and research institutions and were replaced with people loyal to the regime or of a dubious reputation frequently sent to Lithuania from other Soviet republics. Scientific arguments in research papers were replaced by ideological jargon, while objective criticism was replaced by conscious distortion of the texts of research papers. Classic works of literature were falsified. Anything that could encourage people's aspirations for freedom and opposition to the regime was removed from texts. The dogmatic approach to

culture trampled creative freedom, and there was no longer a place for the works that reflected the spirit of the local culture because they were replaced with a show culture. The history of the class struggle was substituted for the nation's history. The part of the national culture acceptable to the regime had to become a tool for ideological integration tool and the complete destruction of ideas about Lithuanian statehood. The Communist Party propaganda promoted the advantages of Russian science and culture over Western science and culture not only in the Soviet period, but also throughout history. Tolerance for the achievements of Western science and culture in post-war Lithuania acquired an anti-Soviet and anti-ideological character. Under the guise of the repudiation of grovelling before the West, the established cultural and scientific relations of Lithuania were destroyed.